

ESPORT, PAIDEIA, I CRISTIANISME. L'ESPORT COM A VEHICLE DE TRANSMISSIÓ CULTURAL

XAVIER ARRANZ ALBÓ
Universitat Ramon Llull

RESUM: La gènesi de l'esport la trobem en les manifestacions esportives a Grècia. La conjunyació d'educació intel·lectual i educació corpòria va esdevenir en el que coneixem com la *paideia* grega. La veritable formació, aquella que cercava l'excel·lència i la virtut, atorgava un paper cabdal a les pràctiques esportives.

L'intent d'hellenització del poble jueu va trobar en l'esport un vehicle de transmissió cultural idoni per transmetre els valors propis de la seva cultura. L'oposició dels Macabeus i la posterior aparició del cristianisme dins del marc cultural i religiós de Judea va significar un gir de 180 graus en la manera de concebre les pràctiques corpòries. El cristianisme es va apropiat del llenguatge esportiu grec per difondre un nou model de vida.

PARAULES CLAU: esport, hellenització, cristianisme, *paideia*.

Sport, Paideia, and Christianity. The sport as a vehicle of cultural transmission

ABSTRACT: The genesis of sport lies in sporting events in Greece. The combination of education and intellectual corporeal education took place in what is known as the Greek *paideia*. The real education, one that sought excellence and virtue gave a crucial role in sports. The attempt to hellenization the Jewish people found in a sport vehicle of cultural transmission suitable for transmitting the values of their culture. The opposition of the Maccabees and the subsequent emergence of Christianity within the framework of cultural and religious Judea was a 180 degree turn in the way of conceiving the corporeal practices. Christianity appropriated the Greek language sports to spread a new way of life.

KEY-WORDS: sport, helenism, christianism, *paideia*.

1. La cultura esportiva a Grècia: la *paideia* grega

Parlar de l'antic esport grec suposa trepitjar terreny sagrat pel que fa a la cultura esportiva. La gènesi de l'esport la trobem dins de la cultura i la civilització hel·lenística. Els fonaments culturals de la nostra civilització provenen del pensament i de la cultura grega. La unió dels conceptes d'ètica i estètica van consolidar-se mitjançant les pràctiques esportives a Grècia; els dos van caminar junts de la mà, donant a l'esport una importància cabdal per a la formació de la joventut grega. No es podia concebre una educació o *paideia* sense comptar amb una formació de caire físic que complementés la formació intel·lectual. Com comentava Jaeger: "La cultura griega se hallaba orientada tanto a la formación del cuerpo como hacia la del espíritu, una concepción simbolizada desde el primer momento en la dualidad gimnasia y música"¹.

L'ètica esportiva grega venia donada, entre d'altres valors, pel sacrifici i l'esforç. Valors com la fraternitat, que s'establia entre els competidors de disciplines com la lluita i d'altres competicions esportives envers la consecució de fites esportives exitoses (tenint en compte que la competició responia al més pur estil del que podríem anomenar esperit esportiu) defugien els fraus i els elements aliens que poguessin alterar la pura competència. El mateix filòsof Plató, a la seva obra *La república*, comenta, arran d'aquests valors morals que la joventut grega adquiria mitjançant les pràctiques esportives i també arran dels beneficis que se'n derivaven: "¿un púgil solo, cuando está muy bien preparado para la lucha, no te parece que pelea con más facilidad con dos que no son púgiles y además ricos y grasos?"². Al principi es fomentava la participació a les manifestacions esportives; això era un signe de salut i vigor en un esport totalment amateur. Més tard, les competicions van prendre un caire molt més professionalitzat, amb autèntics guanys per als vencedors (es parlava de 500 dracmes³). Sorgeix així l'estètica esportiva grega representada en una recerca de la geometria del cos, del cultiu de les proporcions musculars mitjançant un treball específic antropomètric, conjugant, com comenta Vilanou⁴, l'ideal de bellesa i bondat, en

---

¹ JAEGER, W. *Paideia, los ideales de la cultura griega*. Fondo de Cultura Económica. México-Buenos Aires, 1949. p. 12.

² PLATÓN. *La república*. Editorial Juventud. Barcelona, 2006. p. 136.

³ SCHWANITZ, D. *La cultura*. Editorial Santillana. Madrid, 2007. p.62.

⁴ VILANOU, C. *Paideia griega y antropología cristiana. La paideia Christi*. Actas del IV Congreso Internacional de la S.I.T.A. Volumen IV. p. 2159.

què el que importava era el *metron*, és a dir, la mesura i la proporció respecte a un model arquetípic i antropoplàstic: gimnàstica per al cos, música per a l'ànima. La perfecció de les formes es cercava de manera meticulosa buscant l'estereotip de bellesa d'acord amb els canons morfològics, que per a ells representava la perfecció i, per tant, també esdevenia un camí per arribar a la virtut.

L'esport, amb excepció de les manifestacions de l'Extrem Orient, es va reunir a Hel·làs com una llum per a ser reflectida al món. Un cop transformat i dotat d'un noble caràcter, doncs, podem concloure que l'home grec no feia esport per entretenir-se, sinó mogut pel seu esperit agonal o competitiu i de superació. Es tractava de formar joves que donessin prestigi a les polis. L'esport a Grècia va suposar una activitat individual i agonal.

Els jocs de l'antiga Grècia formaven part dels rituals celebrats en honor als déus, i el seu objectiu era una commemoració narrada en forma de mite. Així, l'esport, les arts i la filosofia sorgeixen d'aquest substrat mític que constitueix el cosmos grec. Els jocs acompanyaven les ofrenes als déus i es realitzaven als temples. Les dates dels inicis no són gaire exactes, però, a partir d'aquestes, les ciutats –polis gregues– van albergar reunions esportives en les quals van participar atletes locals. Paral·lelament es van organitzar grans manifestacions en què participaven atletes de tota l'Hèl·lade. En qualsevol cas, només quan el joc va abandonar l'àmbit d'allò privat (on es cercava només l'entreteniment) va donar lloc a un esdeveniment institucionalitzat que es celebrava de forma periòdica i sotmès a una organització. D'aquesta manera va ser possible parlar de l'existència de l'esport, un joc idealitzat al qual els grecs van dotar d'ètica i d'una estètica que el situaven en un pla superior, més enllà de l'entreteniment privat. Com afirmen Nadal i Mas: “con una nueva constitución tanto en la forma como en el contenido que trasciende de lo accidental hacia lo esencial”⁵.

El procés purificador de l'esperit va fer vigent la idea que no era possible la perfecció sense la bellesa corporal. Per tant, el camí de l'educació o *paideia* –com l'anomenaven els grecs– no era possible sense les pràctiques corporals de la palestra grega. Així va néixer l'ideal de bellesa per a tot el món occidental. Certament tenim un deute amb els grecs quan afirmaven que no hi havia educació sense esport, i que no hi havia bellesa sense esport. Només l'home educat físicament és veritablement educat, només aquest home serà bell.

---

⁵ NADAL, T i MAS, P. *Del filósofo clásico al deportista de élite, sirve Nadal responde Sócrates*. Random House Mondadori. Barcelona, 2009. p. 53.

Jaeger, en relació amb aquests termes, matisa en la seva explicació l'essència de la *paideia*: "el concepto de mezcla tan importante y que representa en realidad una especie de equilibrio justo entre las diferentes fuerzas del organismo se halla estructuralmente relacionado con el de la medida y el de la simetría; la naturaleza actúa a tono con esta norma, pues así hemos de llamarla, plena de sentido y desde este punto de vista se comprende que se hable de fuerza, de salud y de belleza, concretamente como de las virtudes del cuerpo, comparándolas con las virtudes éticas del alma"⁶. Sota l'empara de les ciutats estat gregues –les polis–, es va establir un sistema educatiu, la *paideia*, en què les pràctiques esportives serien part important i donarien un tret d'identitat propi a la joventut grega. Partint d'un ideal religiós politeista, amb diferents déus identificats com a representants de valors diferenciats, les pràctiques esportives van arribar a ser un mitjà d'apropament al món diví. L'heroi forjat a l'estadi o al camp de batalla podia compartir un lloc preferencial a l'altar dels déus i arribava a ser considerat una divinitat. En efecte, arribava a ser venerat i idolatrat pels ciutadans de les polis, que l'acabaven considerant un mite vivent digne de lloances i d'admiració. Era l'exemple que les polis necessitaven per tal de reafirmar la seva identitat col·lectiva i feia de mirall on podien fixar-se les futures generacions de ciutadans. La joventut grega estava obligada a donar mostres d'un indestructible esperit agonístic imprescindible per a ser un representant de la seva polis i intentar aconseguir una fama que fes perdurar la seva memòria després de la seva mort.

Els jocs homèrics eren manifestacions d'ús comú entre els pobles civilitzats grecs, tot i que l'arquitectura dels grans estadis encara no hi havia arribat. Se celebraven a l'àgora, seu i centre de la polis grega, on assistien tots els ciutadans, no solament a mirar sinó a admirar. Els jocs se celebraven amb motiu de les exèquies de personatges notables. El ciutadà grec cercava, amb la pràctica esportiva, la seva fusió amb la divinitat i la immortalitat i d'aquí s'intueix una catarsi complexa. L'atleta victoriós cercava una revenja contra la mort, ja que aquesta buscava immobilitzar, inanimar i polvoritzar el cos; és per aquest motiu que els grecs volien, mitjançant l'esforç i la tensió atlètica, reafirmar la seva vitalitat, el seu dinamisme i la superació progressiva i relativa de les lleis físiques. Era una exaltació del vigor, de la bellesa dels cossos just en l'instant de la seva degeneració, com també del plor i el silenci del ritual funerari enfront de les lloances a l'atleta victoriós. En contraposició a la mort, els grecs cercaven una

---

⁶ JAEGER, W. Op. cit. p. 42.

immortalitat ben guanyada, en un crit de protesta dels humans que es negaven a doblegar-se davant de l'últim sospir. L'important en aquestes primeres manifestacions esportives era la participació, que donava un caire nobiliari a l'atleta encara que el premi sempre era benvingut. Homer destacava, en les seves cròniques, l'home i les seves qualitats; per exemple, l'astúcia d'Ulisses, l'ímpetu de Diomedes, el vigor d'Àiax i la veterania de Nèstor. Amb Homer veiem com interessa més el desig de victòria que la plasticitat i la dinàmica externa de l'esport, la competitivitat, l'esforç de l'atleta davant de reptes enfront dels seus rivals i també envers ell mateix, cosa que suposava una lluita interna que només es podia superar amb una gran força de voluntat i amb la superació de les adversitats. Poques vegades un triomf podia ser aconseguit d'una manera fàcil; per tant, com més adversitats més glòria esperava al triomfador. L'ambient conciliador dels jocs esportius era una característica comuna i que marcava la identitat noble del poble grec: "si alguna de les meves paraules et va molestar, que se les emportin els vents"⁷, d'aquesta manera Euríal reconeixia Ulisses com a vencedor. L'exemple de l'atleta heroi servia també per als futurs atletes com a model a imitar. Aquests atletes sempre cercaven la glòria i sobretot, com comentàvem anteriorment, el desig d'immortalitat, perquè les seves proeses serien recordades per sempre.

15

Els èxits esportius aconseguïen enfortir el paper d'identitat col·lectiva del ciutadà de la polis. No sols era un triomf individual sinó quelcom més: significava el triomf d'un model educatiu, d'un saber fer, d'unes pràctiques específiques que atorgaven una forta identitat a les polis. Els grecs veïen en la polis la condició de possibilitat per a la civilització de l'home o, com ens comenta Vilanou: "el lloc adient per a la formació de ciutadans"⁸. La ciutat, emprant termes d'Aristòtil, era el *télos* de la civilització; així, a fora de la ciutat romania el desordre i la barbàrie. La polis grega no solament constituïa la ciutat grega com un conjunt urbanístic, era molt més complexa, ja que regulava la vida del ciutadà grec en tots els aspectes socials, econòmics, jurídics, etc.⁹

⁷ HOMER. *Odissea*. Editorial La Magrana. Barcelona, 1997. p.139.

⁸ VILANOU, C. *Imatges metropolitanas: "Joan Crexells descriu un partit de futbol jugat a Londres per l'Arsenal, l'any 1924"* a la revista *Apunts d'Educació Física i Esport*, n. 74, 2003. p. 86-93.

⁹ En aquesta època, a Grècia, cada ciutat estat tenia les seves pròpies formes de govern i els seus propis governants. A causa de les contínues lluites, eren necessaris homes pràctics, hàbils, intel·ligents i molt valents. L'actuació política del ciutadà era intervenir en la vida pública de la ciutat, i els joves amb possibilitats es preparaven per tal d'adquirir una perfecta formació.

El concepte de bé comú s'imposava per sobre de les necessitats individuals o iniciatives personals que sorgissin més enllà del benestar de la comunitat, de manera que el càstig més greu que s'esdevenia quan un ciutadà trencava les lleis de la polis era la condemna a l'os-tracisme, això és, viure allunyat de la pròpia ciutat originària. Dins d'aquest esperit comunitari de la polis, l'home grec volia també aconseguir la seva gran fita vital; així, l'educació o *paideia* s'encarregava de formar-lo en la recerca de la virtut o *areté*. La idea d'una simbiosi entre l'home, la natura i la *physis* individual en què la justícia fos el pilar i el fonament per organitzar la comunitat era una idea que feia que l'home grec pogués arribar al concepte sublim d'*areté* i de l'excel·lència. El ciutadà grec estava lligat inexorablement i voluntària a les lleis fixes i immutables que marcava la polis; per tant, era necessari un control vital que regulés el seu món i la seva vida quotidiana: "*ho theos paidagogei ton kosmos*". Déu com a pedagogia de tot el cosmos, entenent aquest com l'ordre que presenta l'univers, la *paideia* grega feia derivar les seves regles sobre la conducta humana i social de les lleis de l'univers.

El concepte de *paideia* també el podem traduir com un model d'educació que preveia quelcom important i necessari per a la correcta formació del jove, i com a via imprescindible per aconseguir l'*areté*, el foment de les pràctiques esportives de base, enteses aquestes en la seva dimensió pedagògica i com a preàmbul del que arribarà a ser més tard un esport amb caire agonístic. No només la pràctica esportiva col·lectiva sinó la individual podia proporcionar al jove grec la consecució de les fites més elevades, reconeixement de la seva polis, no en forma de diners sinó d'honor i fama. Posteriorment es va professionalitzar, i els guanyadors arribaven a guanyar grans quantitats de diners. Jaeger ens comenta com el mateix Plató va atorgar molta importància als "professors" o ensenyants de l'educació física; així, amb relació al nomenament d'aquests, ens deixa un llegat de com i quins aspectes s'havien d'educar: "tendència a desenvolupar extraordinàriament el concepte de gimnàstica en l'aspecte dels exercicis militars, en la seva obra "lleis", quan ens parla dels professors com a persones retribuïdes, i designades per al desenvolupament del tir amb arc, d'exercicis de llançaments, d'esgrima amb armes lleugeres o pesants, d'equitació; tots aquests aspectes quedaven inclosos dins del que anomenava "gimnàstics"¹⁰.

Parlar d'un esport amb l'adjectiu agonístic, com he esmenat amb anterioritat, implica dos trets importantíssims que ens defineixen el

---

¹⁰ JAEGER, W. Op. cit. p. 324.

perfil de l'atleta grec. D'una banda, l'esperit competitiu i, de altra, l'esperit de superació, traduïts en noblesa, lluita i sacrifici. A banda de la formació clàssica, l'esport preparava per a les competicions esportives de cara a les guerres i als esdeveniments complexos de la vida. Aquestes manifestacions esportives podien, en cas de victòria, atorgar a l'atleta l'estatus de digne ciutadà de la polis, però sobretot li oferien la possibilitat de la glòria, com a referent idolàtric. De fet, se'n parlaria durant generacions posteriors, fins arribar a convertir-se en un heroi que compartiria honors amb els déus i que aconseguiria el bé més preuat: la immortalitat.

L'aparició del cristianisme com a doctrina i estil de vida suposarà una nova manera de concebre la vida per a l'home, fins aleshores acostumat a la *paideia* hel·lenística i a la cultura que dominava l'àmbit universal conegut. Es presenta, així, davant de l'home, una perspectiva diferent d'entendre i de comprendre el món. El sentit cosmològic del qual bevien els grecs donarà lloc a una recerca del món interior de les persones. L'hel·lenisme articulava una pedagogia al voltant d'una concepció antropològica basada en l'ideal de *kalocagathia*, és a dir, en l'harmonia de la bellesa i de la bondat. La felicitat del grec, que vivia conforme al seu present i acostumat a no qüestionar-se la cronologia del futur des d'una perspectiva metafísica, podríem dir que era estàtica. Era un home que exaltava el present, amb una expectativa clara: la imitació dels déus i de les seves gestes i del seu valor.

2. Hel·lenització i esport: els Macabeus

L'hebreu, jueu de religió i nucli d'on es nodririen les primeres comunitats de creients cristians, tenia una visió temporal de la vida, dipositada en l'esperança en un futur gloriós. La vida, segons aquest home hebreu, es va concebre com un pas cap a la vida eterna. Una vida futura que s'havia de guanyar mitjançant la professió de fe, seguint un model d'acord amb els preceptes que havien indicat els profetes als escrits de l'Antic Testament. Un cop el cristianisme es va escindir del judaisme, va tenir en la figura de Jesús el model que assenyalava el camí a seguir, tot indicant els preceptes, normes i actituds necessàries per aconseguir la finalitat última, la salvació. El regne de Déu es trobava en aquest món; per tant, la salvació suposava un premi que s'havia de guanyar en la vida terrenal. La salvació, doncs, es va convertir en la necessitat d'una lluita diària però amb expectativa de futur, cosa que donava un caire diferent amb relació a d'altres religions que no tenien dins del seu horitzó teològic la visió esperançadora en un món millor. La salvació, així, no tenia valor

sense l'esperança. L'home defugia el fet de plantejar-se qüestions metafísiques i l'hàbit de qüestionar-se pel significat de les coses¹¹. A diferència del grec, que demanava i volia una explicació del que eren les coses, el jueu no es plantejava ni pensava en present, sinó que seguia la màxima de l'esperança centrada en la figura d'un messies: *Messiah* que li ensenyava i l'orientava en el camí de la salvació. Iahvé es podia traduir per "el que serà". Per tant, dins la identitat vital del jueu hi havia assimilada una concepció cronològica del temps que marcava un inici i un final, una concepció rectilínia de la vida.

Moltes cultures han alimentat la creença supersticiosa de l'eficàcia màgica de certs olis i uncions, que aplicats sobre la pell de la persona li atorguen propietats prodigioses. Així, a la llegenda d'Aquil·les cantada a la *Ilíada*, el jove heroi és submergit per la seva mare Tetis dins d'un líquid màgic que el torna invulnerable excepte al taló. Les tradicions hebrees recollien la llegenda de l'oli màgic amb què van ser ungits els primers reis jueus Saül i David. Mosterín comenta, en la seva obra, que "durante la dominación romana, muchos judios fervientes esperaban de un momento a otro una intervención divina; este rey liberador sería ungido con un unguento mágico, es decir, el Mesías, en hebreo *Mashíaj*"¹².

18

Johnson, arran d'aquests trets monoteistes del judaisme, comentava: "los judios no sólo tenían un Dios: tenían a Dios"¹³. Els jueus havien resistit amb infinita fortalesa –i sovint amb molt de patiment– les temptacions originades pels sistemes politeistes orientals. El relat de la creació, la pertinença al grup de cristians i un final caracteritzat per ser un moment de sospesar els actes de la vida comportava un judici aliè a les capacitats de l'home i que tenia en Déu totpoderós la capacitat de sentenciar o de perdonar.

L'expansió del pensament grec arreu del món deu molt a la figura d'Alexandre el Gran. Les seves conquestes orientals van introduir elements del pensament hel·lènic a cultures llunyanes que ja tenien els seus propis signes d'identitat, no solament socials sinó sobretot de tipus religiós. L'imperi alexandrí va arribar a conquerir Egipte, lloc on hi havia desplaçats quantitat de jueus esclavitzats. Amb l'arribada al tro del faraó Ptolomeu, la seva situació va experimentar una millora

---

¹¹VILANOU, C. *Los ejercicios físicos y la tradición judeo cristiana* a RODRÍGUEZ, L. *Compendio histórico de la actividad física y del deporte*. Editorial Mason. Barcelona, 1993. Capítol III, p. 41.

¹²MOSTERÍN J. *Los cristianos, historia del pensamiento*. Alianza Editorial. Madrid, 2010. pp. 11-13.

¹³JOHNSON P. *La historia del cristianismo*. Ediciones BSA. Barcelona 2010. p. 28.

considerable, perquè encara que no gaudien de l'estatus de ciutadà, amb els avantatges que això suposava, malgrat tot, van poder gaudir almenys d'una existència autònoma i d'una certa esplendor. El màxim exponent d'aquesta admiració (Ptolomeu admirava la llei dels jueus) pels jueus d'Egipte va ser la traducció de la Bíblia hebrea al grec, a causa de l'interès del faraó: “decidimos traducir vuestra ley, de la cual vosotros decís lengua hebrea, a la lengua griega para poder tenerla con nosotros en la biblioteca al lado de otros libros reales”. En aquells moments, la biblioteca d'Alexandria s'estava convertint en la més important, i comptava amb els llibres més valuosos; d'aquí l'interès a comptar amb una traducció fidedigna del llibre referent de la religió jueva. La Septuaginta –nom amb què es va anomenar la Bíblia traduïda– va suposar un fenomen singular i va tenir un impacte cultural sense precedents en la història de la traducció, contràriament als grecs, que es consideraven autosuficients i no mostraven cap interès en la traducció d'escrits religiosos orientals¹⁴.

Dir en grec coses jueves era una presentació dins de la societat hel·lenitzada egípcia. La història d'Israel, la seva antiguitat, el seu monoteisme, els ritus i els costums i el passat d'Israel van poder ser interpretats en les claus culturals de l'hel·lenisme. Van ser aquests jueus de la diàspora els primers que van entrar en contacte amb el món hel·lènic i amb els seus costums, que van adoptar com a propis. Molt probablement molts d'ells van ser educats sota el model d'educació grega, la *paideia*, en què les pràctiques esportives i gimnàstiques formaven part important de l'educació.

A Judea, l'hel·lenització té un nom propi: Antíoc IV Epifanes, antic general de la cort d'Alexandre, que d'una manera impositiva va anar introduint elements importants de la cultura grega. Molts jueus ho van acceptar, apostatant de les lleis de Moisès¹⁵: “vinga, pactem amb les nacions veïnes. Mireu les calamitats que ens han caigut al damunt d'ençà que ens n'hem apartat”¹⁶. Alguns dels pobles van voler adoptar costums nous de les nacions paganes; així, d'una manera ferotge, Antíoc IV va perseguir socialment i religiosament els jueus, atacant les seves institucions i prohibint els seus costums més ancestrals: “el rei va enviar missatgers a Jerusalem i als pobles de Judà

¹⁴ La Septuaginta –LXX– designava la traducció de la Torà hebrea al grec, duta a terme a Alexandria durant el regnat de Ptolomeu II (285-246 aC). La traducció, en si, va ser realitzada per sis membres de cadascuna de les dotze tribus d'Israel, enviats des de Jerusalem per Eleazar, aleshores màxim sacerdot.

¹⁵ THEISSEN, G. *El movimiento de Jesús, historia social de una revolución de los valores*. Editorial Sígueme. Salamanca, 2005. pp. 131-133.

¹⁶ I Ma 1, 11.

amb ordres escrites que obligaven els seus habitants a adoptar uns usos estranys al país¹⁷. L'any 167 aC s'entronitzà, i va convertir el Temple de Jerusalem (signe d'identitat del judaisme) en un lloc de culte pagà. Concretament, es va col·locar a l'altar major una icona de Zeus, fet que suposava per al jueu tradicional una intromissió en el més sagrat del seu culte, i una ofensa envers la seva religió. Jason, aleshores, va ser anomenat màxim sacerdot per Antíoc IV mitjançant una sèrie de suborns: "Jason, germà d'Onies, va voler usurpar el càrrec de gran sacerdot; en una entrevista amb el rei li promet pagar-li set mil vuit-cents quilos de plata dels impostos"¹⁸. "Durante la época de la dominación romana, las cargas fiscales a la provincia de Judea ascendían a 600 talentos"¹⁹.

Un segon fet cabdal d'aquest intent d'hellenització del poble jueu es va produir quan el mateix Jason va oferir al rei Antíoc uns diners amb la intenció de poder fundar un gimnàs i una escola d'educació de la joventut, al mateix peu del Temple: "Jason es va comprometre a pagar-li tres mil dos-cents quilograms de plata si rebia autorització per fundar un gimnàs i una escola d'educació de la joventut i d'enregistrar els habitants de Jerusalem com a ciutadans d'Antioquia. El rei ho acceptà i va fer que els seus germans de raça adoptessin ràpidament la manera de viure dels grecs; i va anul·lar així privilegis que el rei anterior havia atorgat als jueus"²⁰. Hem de tenir en compte que l'esport ja havia deixat de ser una manifestació gratuïta amb la qual l'atleta cercava un èxit més enllà d'allò material. La glòria i el pas a la immortalitat havien estat les motivacions més elevades per a l'esportista grec, que ja s'havia professionalitzat; malgrat tot, l'esport va suposar un mecanisme d'hellenització molt important: "va instal·lar el gimnàs al peu mateix de la ciutadella, tocant al Temple i animava els joves més distingits que hi anessin a entrenar-se amb el cap cobert, a l'estil dels grecs"²¹.

Els jueus tradicionals van entendre aquestes pràctiques com un atemptat amb greuge en allò més profund de la identitat nacional, tal com apunta Rodríguez: "el deporte apareció a los ojos de los israelitas como una manifestación idólatrica y herética, es decir, como

---

¹⁷ I Ma 3, 8-9.

¹⁸ II Ma 3, 8-9.

¹⁹ JEREMIAS, J. *Jerusalén en tiempos de Jesús*. Ediciones cristiandad. Madrid, 2000. pp. 150-151.

²⁰ II Ma 4,9-11.

²¹ II Ma 4,12.

un serio peligro para sus profundas convicciones religiosas”²². Ho van considerar com, d’una banda, la profanació del signe més important, el Temple i, en segon lloc, com la construcció d’un gimnàs que oferia als joves benestants jueus la possibilitat d’adoptar costums hel·lens, amb la consegüent pèrdua de valors i signes que els identificaven com a membres d’una comunitat: “es va arribar a l’extrem que els sacerdots es desentenien dels serveis a l’altar, amb menyspreu del santuari, es despreocupaven dels sacrificis; i, tan bon punt sentien el senyal, corrien a la palestra per participar en els diversos exercicis esportius”²³. Així, doncs, el jueu no va acceptar les manifestacions pràctiques físiques ni corporals hel·lèniques. Una societat jueva, totalment monoteista, volia preservar el seu univers tradicional i no deixar que un escenari més cosmopolita, com era el cas del que s’esdevenia del pensament grec, entrés a formar part de la seva societat, del seu pensament, i penetrés fins a la seva intimitat religiosa. Així, el model bíblic ens parlava d’una concepció antropològica en la qual l’home formava una unitat. Com afirma Vilanou: “un todo que no se podía separar, el aliento vital y la materia prima, eran indivisibles”²⁴. L’Antic Testament, referència per al jueu de l’època, no admetia el dualisme entre l’ànima i el cos.

La idea del ciutadà de la polis significava un canvi massa perillós per al jueu. La concepció terrenal de la polis topava frontalment amb l’espiritualitat jueva i sobretot amb la identitat que, com a nació, es caracteritzava en la fe en Iahvé, en el culte al Temple i en el compliment d’una sèrie de preceptes tan importants com la circumcisió i la celebració de festivitats tan sacralitzades com les ofrenes al Temple.

Culturalment, a més de la pèrdua d’aquests signes, cal afegir les imposicions quant a temes tan identificadors de la llei de Moisès com la prohibició de la circumcisió sota pena de mort a aquelles mares que practiquessin aquest signe. Pel fet que molts joves jueus que assistien al gimnàs –i ho havien de fer despullats– es realitzaven l’epispsme²⁵, “construïren un gimnàs; es feien dissimular la circumcisió, apostataven de l’aliança per associar-se als pagans i d’aquesta manera es venien a la maldat”²⁶.

---

²² RODRÍGUEZ, L. Op. cit. p. 62.

²³ II Ma 4,14.

²⁴ VILANOU C. *Los ejercicios fisicodeportivos y la tradición judeocristiana*, a RODRÍGUEZ L. Op. cit. p.66.

²⁵ Senzilla operació mitjançant la qual es tornava el prepuci a la seva forma original.

²⁶ I Ma 1, 14-15.

Les prohibicions relatives als signes d'identitat cultural i religiosa que va imposar Antíoc IV es podien centrar en diversos aspectes:

- Imposar a tot el regne una unitat
- Renunciar als costums propis
- Obligar a construir altars, santuaris i temples dedicats als ídols, sota pena de mort
- Abolir la circumcisió
- El dia vint-i-cinc de cada mes s'oferien sacrificis sobre l'altar pagà, construït sobre l'altar de l'holocaust ²⁷.

Hem vist anteriorment com aquests preceptes, de compliment obligat, van tenir un cert nombre d'adeptes entre els mateixos jueus, però molts d'ells, davant d'aquesta situació adversa i contrària a les seves creences, van haver d'amagar-se. D'altres, van preferir morir: “més d'un miler de morts de jueus, dones i nens que s'havien amagat al desert de la persecució de l'exèrcit d'Antíoc”²⁸. El punt àlgid d'aquest intent d'acabar amb la cultura jueva (i, sobretot amb la seva religió) van ser els espolis i saqueigs d'Antíoc IV al Temple de Jerusalem: “les atrocitats d'Antíoc, assassinant tot jueu, home, dona i fills, uns quaranta mil, i que s'emportà del Temple trenta-nou mil quilograms de plata; de les matances s'escapà Judes Macabeu, que amb nou homes es retirà a la muntanya”²⁹. Israel va reaccionar enfront d'aquest procés d'hel·lenització i d'imposició de la litúrgia grega a Jerusalem, que semblava que podia acabar amb la cultura jueva. Els jueus s'escandalitzaven en veure els seus joves de camí cap al gimnàs a fer pràctiques esportives, renunciant al més apreciat de la seva identitat.

La reacció vindria de la mà de Mataties: “per la profanació del Temple, lliure com era, ara és esclau”. Per això va decidir no obeir les ordres del rei: “ni es decantaren ni gens ni mica de la nostra religió”³⁰. Mataties va començar a organitzar un moviment de resistència i s'uní al grup dels asideus, que estaven lliurats en cos i ànima a les lleis de Moisès. Va organitzar un exèrcit i va començar a atacar els jueus pecadors i infidels, aquells que havien acceptat de bon grau els preceptes hel·lènics d'Antíoc. També va enderrocar altars idolàtrics, va obligar a circumcidar els incircumcisos i va perseguir els arrogants.

---

²⁷ L'altar de l'holocaust era la part més sagrada del Temple, només podien ser-hi els summes sacerdots. I Ma 5,9.

²⁸ II Ma 3,8.

²⁹ II Ma 5,27.

³⁰ I Ma 2, 22-23.

Els valerosos combatents macabeus, amb el seu sacrifici, van salvar el judaisme, i van recuperar el Temple de Jerusalem i alliberar la ciutat; van restablir les lleis que havien estat abolides.

3. *Paideia* i judeocristianisme: la influència estoica i la pompa diaboli

L'hel·lenització del poble jueu durant l'època d'Antíoc IV va deixar una profunda petjada que va fer canviar alguns aspectes de la identitat jueva. Evidentment, no aquells referits al culte ni al passat de l'antic grec, sotmès a les lleis de les polis; tampoc a la idea que el cosmos i l'univers marcaven el destí de les persones, però sí quant a la manera d'afrontar la vida, en la qual l'esforç i els valors –l'*areté* grega– van ser l'exemple més vàlid per tal d'aconseguir la finalitat que perseguia el Cristià.

Segurament l'estoïcisme, pel que suposava quant a la renúncia dels béns materials i l'elogi d'una vida més espiritual allunyada dels plaers vitals, juntament amb la concepció de l'home entès com un asceta impertorbable, va combregar més profundament amb l'ideal del pensament Cristià. De fet, la primera transmissió del missatge Cristià es féu des de les estructures i formes de pensament semita, algunes d'elles força hel·lenitzades.

La filosofia de la *stoapoikile*, sobretot pel que feia referència a la moral i la religió de l'època hel·lenística, promovia una moral d'autodomini de les passions, ires, i dels dolors, una indiferència davant del patiment i del dolor, per considerar-los com a part de les passions humanes, tal com comenta Bantulà: “para la ética estoica únicamente el *sapiens* estaba libre de las pasiones irracionales que esclavizan al hombre”³¹. Les doctrines estoiques sobre la providència divina i la concepció de l'home com a centre dels cosmos influïren, de manera decisiva, en els autors cristians.

Aquest corrent filosòfic parteix de la concepció cristiana d'home com a fill del pecat – *homo peccator* –, de la seva imperfecció, carregat d'aspectes de culpa i a la vegada amb confiança absoluta en una esperança salvadora, que li serà atorgada per un Déu benvolent i comprensiu que l'acollirà, sempre que durant el seu pas per la vida terrenal compleixi els preceptes de fe i d'actituds que el facin mereixedor del premi final.

---

³¹ BANTULÀ, J. *Entorno al enseñar deleitando de Horacio*. Vegeu *La educación revisitada ensayos de hermenéutica pedagógica*. Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2010. p. 60.

L'home estoic rebutjava i menyspreava tota actitud que no portés a la virtut; per això s'alliberava de tots els afectes, descuidava totes les coses terrenals com ara els desitjos i se centrava només en el cultiu de la virtut en si mateixa, excloent tot motiu de recerca de la felicitat i dels plaers terrenals. L'home estoic convertia l'ètica individualista en una ètica cosmopolita, partint de la fraternitat i solidaritat amb tots els homes. Aquest rerefons estoic va servir de guia i de referent de comportament als jueus hel·lenitzats que seran protagonistes cabdals del triomf del cristianisme. Els punts de contacte del cristianisme amb l'estoïcisme van tenir la seva màxima expressió en algunes de les afirmacions de l'apòstol Pau; tot i això, cal ressaltar que, a diferència d'aquesta filosofia estoica, el cristianisme no es movia per cap ideal abstracte sinó per l'abundància de la vida interior concretada en l'amor al proïsme. *Ardo amoris*, que va dinamitzar l'acció cristiana. Deixebles quant al pensament de Pau de Tars, com Sèneca i Agustí d'Hipona, es convertiren en els màxims exponents de la influència que va produir l'esport hel·lènic en el més profund del pensament cristià. Una influència, cal recordar-ho, acceptada pel fet que presentava un model paradigmàtic pel que suposava de lluita, esforç, constància i d'altres virtuts, i mai com a espectacle pagà fortament criticat, ja que representava i cercava un model d'home íntegre i contrari als axiomes que pretenia el cristianisme.

24

Déu és amor, àgape. La figura del Crist transcendia a la llei, sempre, dins d'una ètica del perdó i animant a la pràctica de l'estimació; una teràpia útil a emprar com a remei per acabar amb el rancor i l'odi. La pedagogia proposada per la *paideia Christi* estava centrada en el seguiment de la figura de Jesús i tractava de seguir el fil conductor dels seus ensenyaments terrenals, que, com a fill de Déu, havia intentat transmetre en la seva vida pública. El cristianisme es va convertir en defensor i propagador de l'Evangeli en un temps d'incomprensions i de transició a un nou model d'entendre la vida. Davant de tots els impediments i dificultats en el seu inici, va caracteritzar-se per elogiar un esperit agonístic que, després de certes dificultats, va atreure un gran nombre d'adeptes. La fortalesa i la fermesa eren les úniques armes que podien garantir-los la supervivència en un món tan hostil. Aquests trets de personalitat van facilitar l'aparició de la figura del màrtir asceta i, com a símil, va donar lloc a la figura –que ja havia citat Pau– del màrtir atleta. L'atleta cristià, hereu de l'atleta grec forjat a l'estadi, fort davant de les temptacions, i preparat no sols per aconseguir la salvació, sinó per al desenvolupament d'una tasca epistolar i evangèlica capaç d'estendre la paraula de Déu arreu del món.

La doble visió cristiana del cos, mundana i divina, juntament amb la ferma i tenaç voluntat d'allunyar-se del pecat –identificat amb els espectacles grecollatins– va fer de la vida terrenal una contínua lluita, que només un bon entrenament i el fet de dur una vida ascètica i de renúncia en aquesta cursa podia dur a la victòria final. El Cristià posteriorment va veure, en les manifestacions esportives dels grecs i dels seus hereus culturals, els romans, que eren grans amants dels *ludi*³², una exaltació pagana que sant Pau va anomenar la *pompa diaboli*; d'aquí la condemna radical d'aquestes manifestacions massificades i allunyades dels principis morals que proposava el model cristià, el qual representava un paradigma totalment oposat. El mot *ludi* va ser utilitzat freqüentment en les cròniques de Virgili; el terme, exactament, era conegut com *ludi romani*, i sovint era mencionat amb motiu de les festes imperials o d'altres actes importants. El mateix filòsof Marc Aureli va destacar per les seves dots d'esportista i pel seu seguiment del model estoic, pensament filosòfic del qual, com hem vist, es va impregnar l'apòstol Pau. Marc Aureli comentava: “uno puede controlar los placeres y los dolores. Ningún hombre bueno y honorable se arrepiente de haber sucumbido a algún placer”³³.

Normalment els *ludi* eren espectacles esportius que gaudien d'un caire sensacionalista que donava sovint peu a crueltats i provocacions sensuals als espectadors. D'aquesta manera, les masses, atretes per aquests esdeveniments públics, es deixaven portar per les baixes passions.

“El jueu corre practicant la llei, els filòsofs hel·lens corrien cercant la saviesa i el poble cristià, mitjançant la fe, es dirigia, amb constància mitjançant una cursa freqüentment plena d'obstacles, cap a Crist”³⁴. El desig de l'anhelada corona de la vida, l'arribada a la meta i la vivència plena dels seus actes, els garantia la felicitat eterna, allò que els atletes grecs van anomenar immortalitat, però el camí per aconseguir-ho era diferent. El Cristià estava obligat a lliurar un combat molt dur contra el pecat, sovint identificat amb el diable, aquella *pompa diaboli* de la qual ens parlava Pau. L'etimologia de la paraula *pompa* prové del terme grec “possessió”, “comitiva”. Rodríguez, amb

³² Els *ludi* eren jocs competitiu de lluita, i especialitats com córrer o saltar. L'espectacle del circ amb lluites de feres també formava part dels *ludi* (vegeu RODRÍGUEZ, L. Op. cit. p. 73).

³³ AURELIO, M. *Meditaciones*. Alianza Editorial. Barcelona, 2003. p. 33.

³⁴ De BOLÓS, O i VILANOU, C. *Juventud, sport, i religió: el moviment muscular Christianity* a la revista *Educació i Història*, n. 7, 2004. p. 63-99.

referència a la paraula *pompa* comentava: “en realidad se trataba de un desfile solemne que precedía a los espectáculos del circo y del anfiteatro. En el latín cristiano *pompa* pasó a designar los cortejos de Satán, que estaban integrados por una amplia serie de manifestaciones idolátricas; posteriormente se refirió simplemente al mundo, al espíritu romano”³⁵.

La força de la imitació de Crist fomentava aquest combat, i l’ajuda divina en garantia l’èxit. L’ascètica, tret molt significatiu i freqüent en la vida de Jesús, va ser el model de comportament i una actitud vital a imitar pels autors cristians de l’antiguitat. Una vida de renúncia, d’entrega, exempta de plaers, generalment entregada en cos i ànima a la predicació i a la pregària. És paradigmàtic, en aquest sentit, l’exemple de les estades al desert com a lloc idoni de reflexió introspectiva, i considerat per autors contemporanis cristians un lloc on Jesús va establir una relació d’amor amb els seus seguidors, un lloc on va poder conèixer la seva interioritat i establir un profund discurs metafísic amb Déu, el seu pare. La fortalesa de lluitar envers les temptacions, el fet de dur una vida senzilla i austera, es va convertir en un exemple a seguir. Posteriorment, el cristianisme –sobretot partint del missatge epistolar de Pau– va, tal com recorda Vilanou, “apropiarse de conceptos deportivos helenistas”³⁶, no quant a la finalitat i les pràctiques, sinó al fons del que suposava l’agonística esportiva, convertida en un mecanisme de divulgació, que tenia com a model els valors de la lluita, el combat i el sacrifici. El context dels primers cristians, perseguits incompresos, va fer necessària la incorporació de l’*areté* agonística hel·lena per dur a terme el seu missatge, tant dins de Judea com en tot l’imperi Romà.

 26

4. A tall de cloenda

Per tant, podem considerar el Cristià dels primers temps com el representat d’una nova *paideia* que el va convertir en l’atleta de la fe i atleta de la virtut. Per emfasitzar més aquest concepte de lluita, podem trobar al llarg de la història adjectius referits al Cristià com ara “el combatent per la veritat” o més apel·latius agosarats,

---

³⁵ RODRÍGUEZ, L. Op. cit. p. 75.

³⁶ VILANOU C. *Literatura cristiana y metáforas deportivas: la pompa diaboli*, a actas del V CONGRESO DEL DEPORTE EUROPEO, Madrid INEF Madrid/Universidad Politécnica de Madrid 2002. p. 446.

com per exemple “atletes de la religió” o “atletes de Déu”, citats per Eusebi de Cesarea en la seva carta al bisbe Ireneu. Per tant, els anomenats pares de l'Església, malgrat la seva oposició a tota mena d'espectacles *diabòlics* representats en els jocs esportius, utilitzaven com a mitjà de divulgació de la paraula de Déu –i com a finalitat última per a la victòria de la vida eterna– aspectes propis de la cultura clàssica, sobretot els formals referits a l'agonisme esportiu. Els espectacles anomenats *diabòlics*, com el circ, el teatre i l'amfiteatre eren la font i el lloc adient on els mals costums podien desenvolupar-se i estendre's; un exemple venia donat per la competitivitat extrema que posava en risc quelcom tan sagrat per al Cristià com la pròpia vida. La moralitat del cristianisme no podia sinó criticar aquests aspectes, ja que anaven en contra de la seva pedagogia, caracteritzada per un caire més ascètic i moralitzant, defensor de la vida com a quelcom Sagrat. En efecte, Déu engendrava l'ésser humà i només Ell tenia la potestat de treure la vida. L'alternativa de la contemplació de la natura –implícita en les Sagrades Escripures–, la *mirabilia dei*, que volia significar la majestuositat de l'obra de Déu, era enemiga de totes aquestes pràctiques que alteraven les passions humanes.

L'agonisme de l'atleta grec i la pompa que acompanyava els *ludi* romans no eren un exemple vàlid per a una nova religió que bàsicament pregonava l'antítesi de tot això: el seguiment del Verb encarnat. Per tant, cal parlar d'una nova moral més centrada en un comportament digne i allunyat dels espectacles de masses, amb la qual el poble s'entregava a passions deshumanitzades i que l'apropaven més a les coses banals de la vida, com hem citat anteriorment, representada en els espectacles circenses, en les lluites de gladiadors i en les sagnants manifestacions de les persecucions als cristians, que culminaven en l'holocaust del circ.

Antropològicament, el cristianisme defensava, a diferència del grec, l'individualisme de la seva ànima, fet que comportarà un nou plantejament vital. La concepció corpòria entesa com a presó de l'ànima i el paradigma grec, en el qual només l'ànima era immortal, s'oposarà frontalment a un dels paradigmes més importants del cristianisme, ja que el cos també participava de la resurrecció; per tant, la humanitat de Crist prové d'una valoració del cos. L'explicació d'això és que el cristianisme sempre havia vist i havia entès Jesucrist abans de res com un home, com un jueu amb atributs tan humans com els de la capacitat d'estimar o la de patir. La dimensió humana del fill de Déu ens porta a una presència terrenal de la divinitat cristiana que, a diferència dels déus grecs, mostra certs signes de feblesa corpòria.

Patiment, temptacions, incomprensions, persecucions. Difícilment podríem trobar una divinitat grega amb signes de feblesa; els déus grecs estaven sempre en possessió d'una aura metafísica que els donava una immunitat envers el món sensorial, allunyat d'allò humà.

Xavier Arranz Albó

Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport Blanquerna

Universitat Ramon Llull

xavierAA@blanquerna.url.edu

[Article aprovat per a la seva publicació el febrer de 2012]